

КЛИМАТТЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ СУ ҚАУІПСІЗДІГІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

МҰХТАРОВА С.М.

Мұхтарова Самал Маликовна - Заң ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

E-mail: samal.m78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6866-8726>

Аңдатпа. Мақалада климаттың өзгеруі жағдайында Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету мәселелері кешенді түрде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі су ресурстары тапшылығының күшеюімен, трансшекаралық су ағындарына тәуелділікпен, су шаруашылығы инфрақұрылымының тозуымен және климаттық тәуекелдердің артуымен негізделеді. Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін климаттың өзгеруі жағдайында құқықтық реттеуді талдау және оны жетілдіру бағыттарын айқындау. Зерттеу барысында формальды-заңи, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, тарихи және статистикалық әдістер қолданылды. Қазақстан Республикасының жаңа Су кодексіндегі су секторын климаттың өзгеруіне бейімдеу, су тасқындары мен құрғақшылықтың алдын алу, бассейндік жоспарлау және су ресурстарын бейімделмелі басқару тетіктері талданды. Сонымен қатар су тасымалдау кезіндегі ысырап көлемінің сақталуы су шаруашылығы инфрақұрылымын жаңғырту мен цифрландырудың құқықтық маңызын көрсететіні анықталды. Зерттеу нәтижесінде климаттық тәуекелдерді бассейндік жоспарлау мен су пайдалану лимиттерін белгілеу кезінде жүйелі ескеру қажеттілігі негізделді. Климаттың өзгеруі су ресурстарының тапшылығы мен табиғи қауіптердің күшеюіне алып келіп отырғандықтан, Қазақстан Республикасында су қауіпсіздігін тиімді құқықтық реттеу мәселесі қазіргі таңда ерекше өзектілікке ие. Құқықтық реттеуді жетілдірудің негізгі бағыттары ретінде климаттық тәуекелдерді бағалаудың бірыңғай әдістемесін енгізу, мониторинг пен болжауды дамыту, су ысырабын азайту, инфрақұрылымды жаңғырту және трансшекаралық ынтымақтастықты күшейту ұсынылады.

Түйін сөздер: су қауіпсіздігі, су ресурстары, климаттың өзгеруі, құқықтық реттеу, климаттық бейімделу, су тапшылығы, трансшекаралық су ресурстары.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Ж. Тоқаев су ресурстарының тапшылығы мен оларды тиімді пайдалану мәселесіне бірнеше жыл қатарынан ерекше назар аударып келеді. 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында Мемлекет басшысы су тапшылығының ел экономикасының тұрақты дамуына кедергі келтіріп отырғанын және оның ұлттық қауіпсіздік мәселесіне айналғанын атап өтті. Сонымен қатар сырттан келетін су көлемінің азаюы, су ресурстарының тиімсіз пайдаланылуы, инфрақұрылымның тозуы және су саласындағы автоматтандыру мен цифрландыру деңгейінің төмендігіне назар аударылды [1].

2023 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында Президент Қазақстандағы су тапшылығы 2040 жылдарға қарай 12–15 млрд текше метрге дейін жетуі мүмкін екенін атап көрсетіп, трансшекаралық су көздеріне тәуелділікті ескере отырып, тиімді су саясатын қалыптастыру қажеттігін белгіледі. Сондай-ақ су ресурстарын үнемді пайдалану, су үнемдеу технологияларын енгізу және су шаруашылығы саласын институционалдық тұрғыдан жетілдіру мәселелеріне басымдық берілді [2].

2025 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында су мәселесі одан әрі стратегиялық деңгейде қарастырылып, су ресурстарының бірыңғай цифрлық платформасын құру, су ресурстарын басқару жүйесін цифрландыру міндеттері белгіленді [3].

Су ресурстары Қазақстан Республикасының экологиялық, азық-түлік және әлеуметтік-экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі болып табылады. Климаттық жағдайлардың өзгеруі, төтенше гидрологиялық құбылыстардың жиілеуі, су ресурстарының аумақтық тұрғыдан біркелкі бөлінбеуі, сондай-ақ елдің жекелеген өңірлерінің трансшекаралық ағындарға тәуелділігі су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық тетіктерін жетілдіру қажеттілігін айқындайды [4; 6].

Қазақстандағы су тапшылығы мәселесі ұзақ мерзімді сипат алуда. Халық санының өсуі мен экономиканың дамуы су ресурстарына түсетін жүктемені арттырады. Қосымша тәуекелдер климаттың өзгеруімен, сырттан келетін су ағынының қысқаруымен және жекелеген су шаруашылығы бассейндерінің трансшекаралық су көздеріне тәуелділігімен байланысты [4].

Мұндай жағдайда болжауға, мониторингке, суды ұтымды бөлуге және басқарушылық шешімдерді уақтылы түзетуге негізделген су ресурстарын басқарудың бейімделмелі моделінің маңызы артады. Құқықтық реттеу су ресурстарын жоспарлау және пайдалану кезінде климаттық тәуекелдерді ескеруге мүмкіндік беруге тиіс.

Климаттың өзгеруі су ресурстарының қалыптасуына, өзен ағынының маусымдылығына, мұздықтардың жай-күйіне, құрғақ кезеңдердің ұзақтығына және су тасқындарының қарқындылығына тікелей әсер етеді. Осыған байланысты су қауіпсіздігін қамтамасыз ету суды ұтымды пайдаланумен қатар, климаттық тәуекелдердің алдын алуға және олардың салдарын барынша азайтуға бағытталған тиімді құқықтық тетіктерді қалыптастыруды талап етеді [5].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасының бағалауынша, температура мен жауын-шашын режимінің өзгеруі Қазақстанның су ресурстарының жай-күйіне тікелей әсер етеді және су тапшылығының ұзақ мерзімді тәуекелдерін арттырады [4].

Ұлттық заңнаманы дамытудың маңызды кезеңі Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 9 сәуірдегі № 178-VIII ҚРЗ жаңа Су кодексінің қабылдануы болды. Кодексте Қазақстан Республикасы экономикасының су секторын климаттың өзгеруіне бейімдеуге бағытталған арнайы ережелер көзделген. [5, 7–10-баптар].

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігін климаттың өзгеруі жағдайында құқықтық реттеуді кешенді түрде талдау және оны одан әрі жетілдіру бағыттарын айқындау.

Қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттер айқындалды: климаттың өзгеруі ұғымының құқықтық мазмұнын талдау; климаттың өзгеруінің Қазақстан Республикасының су ресурстарының жай-күйіне әсерін зерттеу; су қауіпсіздігі мен климаттық бейімделу мәселелерін реттейтін Қазақстан Республикасының жаңа Су кодексінің ережелерін талдау; су тасқындары мен құрғақшылықтың алдын алудың, сондай-ақ су ресурстары тапшылығын болдырмаудың құқықтық шараларын зерттеу; су секторын климаттың өзгеруіне бейімдеуді құқықтық реттеу мәселелерін анықтау; су қауіпсіздігін құқықтық реттеуді жетілдірудің негізгі бағыттарын айқындау.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалдарын Қазақстан Республикасының Су кодексі [5], Экологиялық кодексі [6], Қазақстан Республикасының 2024–2030 жылдарға арналған су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасы [7], трансшекаралық суларды қорғау және пайдалану саласындағы Қазақстан Республикасының халықаралық шарттары, климаттың өзгеруі саласындағы халықаралық құжаттар, сондай-ақ отандық және шетелдік зерттеушілердің ғылыми жарияланымдары құрайды.

Су қауіпсіздігі, су ресурстарын қорғау және климаттың өзгеруіне бейімделу мәселелерін реттейтін нормативтік құқықтық актілердің мазмұнын талдау үшін формальды-зани әдіс қолданылды. Жүйелік әдіс су қауіпсіздігін экологиялық, экономикалық, ұйымдастырушылық және ақпараттық элементтерді біріктіретін кешенді құқықтық санат ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Салыстырмалы-құқықтық әдіс су қатынастарын реттеудің жекелеген тәсілдерін және су тәуекелдерін басқару тетіктерін салыстыру үшін пайдаланылды. Тарихи әдіс су заңнамасының дамуының негізгі кезеңдерін және су ресурстарын құқықтық қорғау мен пайдаланудың қазіргі заманғы тәсілдерінің қалыптасуын анықтау үшін қолданылды. Статистикалық әдіс су ресурстарымен қамтамасыз етілу деңгейін, су тұтыну көлемін және су тәуекелдерінің көрсеткіштерін ресми ақпараттық деректер негізінде талдау барысында қолданылды.

Зерттеудің теориялық-құқықтық негізін су, экологиялық және табиғи ресурстық құқық

саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми тұжырымдары құрады. Аталған авторлардың ғылыми тәсілдері су ресурстарын қорғау мен ұтымды пайдалану, су қорын мемлекеттік басқару және су қауіпсіздігінің құқықтық тетіктерін жетілдіру мәселелерін талдау үшін пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау

Климаттың өзгеруінің құқықтық табиғаты халықаралық және ұлттық нормалармен айқындалады. Климаттың өзгеруі туралы БҰҰ Негіздемелік конвенциясының 1-бабына сәйкес климаттың өзгеруі жаһандық атмосфераның құрамын өзгертетін адамның қызметімен тікелей немесе жанама түрде шартталған және климаттың табиғи өзгергіштігіне қосымша болатын өзгерістер ретінде қарастырылады. [8, 1-бап].

Қазақстан Республикасының заңнамасында климаттың өзгеруі он жыл немесе одан да ұзақ кезең ішінде орташа климаттық көрсеткіштердің немесе олардың өзгергіштігінің статистикалық тұрғыдан елеулі өзгеруі ретінде айқындалады, ол антропогендік факторлар мен климаттың табиғи өзгергіштігіне байланысты болады. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің 312-бабында сондай-ақ «климаттың өзгеруіне бейімделу», «климаттың өзгеруінің әсерлері» және «климаттың өзгеруіне осалдық» өзара байланысты ұғымдары бекітілген.

Осылайша, ұлттық заңнама климаттың өзгеруін айқындаудың халықаралық тәсілін дамыта отырып, оны статистикалық және уақыттық өлшемдермен толықтырады. Бұл ретте құқықтық реттеу климаттық өзгерістерді тіркеуге ғана емес, олардың салдарын реттеуге және бейімделу шараларын қалыптастыруға бағытталған.

Су қауіпсіздігіне қатысты бұл ережелер Қазақстан Республикасының Су кодексінде нақтыланған. Кодекстің 7-10-баптарында су секторы экономикасын климаттың өзгеруіне бейімдеудің, судың зиянды әсерінің алдын алудың, сондай-ақ су тасқындары мен құрғақшылықтарға ден қоюдың құқықтық тетіктері көзделген [5, 7–10-баптар].

Демек, климаттың өзгеруі салааралық құқықтық маңызға ие. Оның жалпы ұғымы мен бейімделу тетіктері экологиялық заңнамада бекітілсе, климаттық өзгерістердің су секторына тигізетін салдары Су кодексінде арнайы реттеледі.

Климаттың өзгеруі су объектілерінің сандық және сапалық жағдайына тікелей әсер етеді. Негізгі көріністеріне өзен ағынының өзгеруі, жер үсті және жерасты суларының қолжетімділігінің төмендеуі, құрғақ кезеңдердің ұзақтығының артуы, жауын-шашын режимінің өзгеруі, су тасқындары мен су басулардың күшеюі жатады. Қазақстан жағдайында бұл процестер су ресурстарының аумақ бойынша біркелкі бөлінбеуіне және жекелеген бассейндердің трансшекаралық ағынға тәуелділігіне байланысты ерекше маңызға ие.

Қазақстан Республикасының қазіргі заманғы заңнамасы сулардың сарқылуының, су тасқындары мен құрғақшылықтың алдын алуға, су ресурстарын ұтымды пайдалануға және су секторын климаттық өзгерістерге бейімдеуге бағытталған шаралар жүйесін реттейді.

Қазақстанның су қауіпсіздігі табиғи және антропогендік факторлардың жиынтық әсерінен қалыптасады. Негізгі тәуекелдердің бірі - жекелеген өзен бассейндеріндегі су ресурстарының қолжетімділігінің төмендеуі. Тағы бір маңызды фактор - ауыл шаруашылығының суға деген қажеттілігінің артуы.

Су шаруашылығы инфрақұрылымының физикалық тозуы елеулі проблема болып қалып отыр, бұл суды тасымалдау кезінде су ысырабының ұлғаюына ықпал етеді. Су объектілерінің ластануы да елеулі қауіп төндіреді. Климаттық факторлардың әсерінен жер үсті ағыны режимінің өзгеруі қосымша әсер етеді. Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша, 2020–2024 жылдары Қазақстандағы су тасымалдау кезіндегі ысырап көлемі жоғары деңгейде сақталған. Аталған көрсеткіштің динамикасы.

Кесте 1. Қазақстандағы су шығындары мен тасымалдау кезіндегі ысыраптың 2020–2024 жылдардағы динамикасы.

Көрсеткіш	2020 ж.	2021 ж.	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж.
Су шығындары	3 769,0	3 670,0	3 409,1	3 398,9	3 573,9

(млн м³)					
Тасымалдау кезіндегі ысырап пайызы (%)*	15,3%	14,9%	13,7%	14,0%	14,7%

Дереккөз: ҚР Ұлттық статистика бюросы.

Көрсетілген деректер су шаруашылығы инфрақұрылымындағы су ысырабы мәселесінің сақталып отырғанын көрсетеді. Бұл жағдай су ресурстарын тиімді пайдалануды қамтамасыз ету, су тасымалдау жүйелерін жаңғырту және су шығынын азайтуға бағытталған құқықтық шараларды жетілдіру қажеттілігін негіздейді. Осы тұрғыдан алғанда, су қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету тек су пайдалануды реттеумен шектелмей, су шаруашылығы инфрақұрылымының тиімділігін арттыруға және су ысырабын қысқартуға бағытталуы тиіс.

Құқықтық тұрғыдан алғанда, аталған тәуекелдер су пайдалануды және су ресурстарын қорғауды реттеуді жетілдіруді талап етеді. Су қорғау талаптары, суды ұтымды пайдалану нормалары, экологиялық нормативтер және су заңнамасын бұзғаны үшін заңдық жауапкершілік шаралары ерекше маңызға ие.

Климаттық өзгерістер су балансының белгісіздігін күшейтеді. Құрғақшылық кезеңдері мен төтенше жауын-шашындардың кезектесуі бір мезгілде су тапшылығы мен су тасқыны тәуекелдерін туындатады. Осыған байланысты су ресурстарын басқарудың дәстүрлі моделі болжау, климаттық тәуекелдерді бағалау және бейімделмелі басқару тетіктерімен толықтырылуы тиіс.

Су ресурстарын бейімделмелі басқарудың құқықтық негізі Қазақстан Республикасының 2025 жылғы Су кодексінде бекітілген. Су секторы экономикасының климаттың өзгеруіне бейімделуі құқықтық реттеудің дербес бағыты ретінде айқындалған. Жекелеген ережелерде судың зиянды әсерінің алдын алу, су тасқындарына бейімделу және құрғақшылықтың теріс салдарының алдын алу тетіктері көзделген [5, 7–10-баптар].

Қазақстан Республикасының 2024–2030 жылдарға арналған су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасында бейімделмелі басқару су пайдалану және су қорын қорғау саласындағы жағдайлар мен тәуекелдердің өзгеруіне динамика мен белгісіздікті ескере отырып, жедел ден қоюды қамтамасыз ету ретінде қарастырылады.

Тұжырымдама сондай-ақ су ресурстарын интеграцияланған басқаруды көздейді. Ол экологиялық, әлеуметтік және экономикалық факторларды ескере отырып, су ресурстарын пайдалануды, қорғауды, бөлуді және қорғауды келісілген түрде басқаруға негізделеді.

Осылайша, қазіргі заманғы құқықтық база мониторинг, болжау, тәуекелдерді бағалау және басқарушылық шешімдерді түзету тетіктері арқылы су ресурстарын бейімделмелі басқарудың негізін қалыптастырады.

Кестеде климаттық өзгерістер жағдайында су қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз етудің нормативтік бекітілген тетіктерін талдау мен жинақтаудың нәтижесі болып табылады. Зерттеу шеңберінде негізгі климаттық тәуекелдер мен олардың алдын алу мен азайтудың заңнамада көзделген құқықтық құралдары арасында өзара байланыс орнатылды.

Қазақстанның су қауіпсіздігіне әсер ететін негізгі климаттық тәуекелдер жіктеліп, оларды құқықтық реттеу тетіктері нақтыланды.

Кесте 2. Негізгі климаттық тәуекелдер және су қауіпсіздігінің тиісті құқықтық тетіктері.

Климаттық тәуекел	Салдары	Құқықтық тетік
Құрғақшылық	Су тапшылығы	Су пайдалануды шектеу және реттеу
Өзен ағынының қысқаруы	Сумен қамтамасыз етілу деңгейінің төмендеуі	Бассейндік жоспарлау
Төтенше жауын-шашын	Су тасқындары мен су басулар	Судың зиянды әсерінің алдын алу
Температураның жоғарылауы	Су тұтынудың өсуі	Бейімделмелі басқару
Мұздықтардың еруі	Өзен ағынының өзгеруі	Климаттық болжау

Трансшекаралық ағын	Су келуінің қысқару тәуекелі	Халықаралық ынтымақтастық
Инфрақұрылымның тозуы	Су ысырабы	Жаңғырту және цифрл
Климаттық тәуекел	Салдары	Құқықтық тетік

Су пайдалануды шектеу және реттеу - су ресурстарына түсетін жүктемені азайту және су пайдаланудың белгіленген құқықтық лимиттерін сақтау арқылы су тапшылығының алдын алу тетігі. Бассейндік жоспарлау - су ресурстарын өзен бассейні шегінде кешенді басқаруға және су тапшылығы мен климаттық тәуекелдерді алдын ала ескеруге мүмкіндік беретін құқықтық құрал.

Судың зиянды әсерінің алдын алу - су тасқыны, су басу және басқа да зиянды әсерлердің тәуекелдерін бағалау мен алдын алу шараларын құқықтық бекіту тетігі.

Бейімделмелі басқару - климаттық және гидрологиялық жағдайлардың өзгеруіне қарай су ресурстарын басқару шешімдерін икемді түрде өзгертуге бағытталған тәсіл. Климаттық болжау - климаттық және гидрологиялық деректерді пайдалану арқылы су тапшылығы, құрғақшылық және тасқын тәуекелдерін алдын ала бағалаудың құқықтық-институционалдық негізі.

Халықаралық ынтымақтастық - трансшекаралық су объектілерін бірлесіп пайдалану және қорғау арқылы су қауіпсіздігін қамтамасыз етудің халықаралық-құқықтық тетігі.

Жаңғырту және цифрландыру - су шаруашылығы инфрақұрылымын жаңарту және цифрлық технологияларды енгізу арқылы су есебін, бақылауды және басқару тиімділігін арттыру құралы. Құқықтық тетік - су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған құқықтық нормалардың, мемлекеттік басқару шараларының және жауапкершілік құралдарының өзара байланысты жүйесі.

Қазақстанның су қауіпсіздігін қамтамасыз етуде климаттық өзгерістерден туындайтын тәуекелдерді ескеру қажеттілігі және т.б. еңбектерінде де атап өтіледі [9]. Осыған байланысты су қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету тетіктерін климаттық тәуекелдерге бейімдеу қажеттілігі туындайды.

Су тасқындарының тәуекелдерін азайтуда құқықтық реттеу мен мемлекеттік басқару тетіктерін жетілдірудің маңыздылығы атап көрсетіледі [10]

Табиғи ресурстарды, оның ішінде су ресурстарын құқықтық қорғау және ұтымды пайдалану мәселелері Л.К. Еркінбаеваның ғылыми еңбектерінде қарастырылады. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының су мәселелерін шешуге бассейндік кеңестердің қатысуының құқықтық нысандары зерттеледі, бұл су ресурстарын басқарудың бассейндік қағидатын дамыту үшін маңызды.

Жерасты суларын қорғау мен пайдалануды құқықтық реттеу проблемалары Л.К. Еркінбаева мен А.А. Бородинаның еңбектерінде халықаралық тәжірибе және Қазақстан практикасы ескеріле отырып қарастырылады [11].

Қазақстанның су қауіпсіздігі мәселелері А.А. Мукашеваның еңбектерінде де зерттеледі. Ерекше назар тұрақты даму және «жасыл экономика» тұжырымдамаларының су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпалына, сондай-ақ су заңнамасын дамытуға аударылады [12].

М.М. Бринчуктің табиғатты құқықтық қорғау және табиғатты ұтымды пайдалану саласындағы ғылыми ережелері теориялық маңызға ие [13]. Оның ғылыми тәсілдері табиғатты ұтымды пайдалануды экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету элементтерінің бірі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Су құқығы теориясы үшін О.С. Колбасовтың суды пайдалану құқығына, су ресурстарын құқықтық қорғауға және табиғатты пайдаланудың экологиялық аспектілеріне арналған еңбектерінің маңызы зор [14; 15, 40].

Аталған ғылыми еңбектер Қазақстанның су секторындағы қазіргі климаттық өзгерістерді тікелей зерттеуге бағытталмағанын атап өткен жөн. Олар осы зерттеуде су ресурстарын қорғау, ұтымды пайдалану, мемлекеттік басқару және су қауіпсіздігінің құқықтық тетіктерін жетілдіру мәселелерін талдаудың теориялық-құқықтық негізі ретінде пайдаланылады.

Су қауіпсіздігін қамтамасыз етуде экономиканың су ресурстарын ең көп қажет ететін секторларының бірі болып табылатын ауыл шаруашылығы маңызды мәнге ие. Перспективалы бағыттарға су үнемдеу технологияларын қолдану, арналарды жаңғырту, тазартылған сарқынды суларды қайта пайдалану және су тұтынуды цифрлық есепке алуды енгізу жатады.

Аталған бағыттар Қазақстан Республикасының 2024–2030 жылдарға арналған су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасында, оның ішінде суармалы суды үнемдеу, суды қайта пайдалануды ұлғайту және су тасымалдайтын арналардағы ысыраптарды азайту бөлігінде көзделген.

Климаттың өзгеруі өзен ағынының көлемі мен маусымдылығына, мұздықтардың жағдайына, жерасты суларының режиміне, құрғақшылық пен су тасқындарының жиілігіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан су заңнамасы су ресурстарының қазіргі жағдайын ғана емес, болжанатын өзгерістерді де ескеруі тиіс.

Климаттық тәуекелдерді ескеруді бассейндік жоспарларды әзірлеу, су пайдалану лимиттерін белгілеу, гидротехникалық құрылыстар салу, ауыл шаруашылығы өндірісін жоспарлау, су ресурстарын бөлу, сондай-ақ мемлекеттік және өңірлік бағдарламаларды әзірлеу кезінде жүзеге асырған орынды.

Қазақстан үшін трансшекаралық суларды халықаралық-құқықтық реттеу ерекше маңызға ие. Қазақстан 1992 жылғы Трансшекаралық су ағындары мен халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану туралы конвенцияға қосылды.

Конвенция трансшекаралық әсердің алдын алу, оны шектеу және қысқарту, трансшекаралық суларды ұтымды басқару, сондай-ақ су тасқындары мен мұз кептелістерін мониторингтеуді қоса алғанда, бірлескен мониторинг жүргізу жөніндегі шараларды қабылдауды көздейді [16, 7].

Қазақстанның климаттық саясаты үшін Париж келісімінің халықаралық-құқықтық маңызы бар. Оның 7-бабы бейімделу әлеуетін арттыруға, орнықтылықты нығайтуға және климаттың өзгеруіне осалдықты төмендетуге бағытталған [17].

Осылайша, халықаралық ынтымақтастық Қазақстанның ұзақ мерзімді су қауіпсіздігінің қажетті құрамдас бөлігі болып табылады, әсіресе жекелеген су шаруашылығы бассейндерінің трансшекаралық ағынға тәуелділігін ескерген жағдайда.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу климаттың өзгеруі Қазақстан Республикасының су қауіпсіздігінің перспективаларын айқындайтын негізгі факторлардың біріне айналып отырғанын қорытындылауға мүмкіндік береді.

Қазақстанның қазіргі заманғы заңнамасы су секторын климаттық өзгерістерге бейімдеу үшін құқықтық алғышарттар қалыптастырады. Қазақстан Республикасының жаңа Су кодексінің маңызы зор, онда су секторын климаттың өзгеруіне бейімдеу дербес құқықтық реттеуге ие болды.

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі климаттың өзгеруіне бейімделу саласындағы мемлекеттік саясаттың жалпы құқықтық негізін бекітеді, ал Қазақстан Республикасының 2024–2030 жылдарға арналған су ресурстарын басқару жүйесін дамыту тұжырымдамасы су ресурстарын бейімделмелі және интеграцияланған басқаруды дамытудың стратегиялық бағыттарын айқындайды.

Сонымен бірге нормативтік базаның болуы оны одан әрі жетілдіру қажеттілігін жоққа шығармайды. Құқықтық реттеудің тиімділігі белгіленген талаптарды практикалық іске асыруға, мемлекеттік органдар қызметінің үйлесімділігіне, мониторинг пен болжаудың сапасына, суды цифрлық есепке алуды дамытуға және халықаралық ынтымақтастық тетіктерін жетілдіруге байланысты.

Басым бағыт су қатынастарын құқықтық реттеудің бейімделмелі моделін одан әрі дамыту болып табылады. Мұндай модель климаттық белгісіздікті, су ресурстарымен қамтамасыз етілу деңгейінің өңірлік саралануын және мемлекеттің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктерін ескеруі тиіс.

Қолданыстағы құқықтық реттеу бассейндік жоспарларды әзірлеу кезінде климаттық жағдайды және құрғақшылық тәуекелдерін ескеруді көздейді. Алайда климаттық тәуекелдерді бағалаудың бірыңғай әдістемесі, тәуекел деңгейлерін айқындау критерийлері және алынған бағалау нәтижелерінің су пайдалану лимиттеріне, инфрақұрылымдық шешімдерге және бассейндік жоспарларды қайта қарау рәсімдеріне әсер ету тәртібі заңнамалық тұрғыдан нақтылауды қажет етеді.

Бассейндік жоспарларды әзірлеу қағидаларында климаттық тәуекелдерді бағалаудың бірыңғай әдістемесін, оның ішінде құрғақшылық, су тасқыны, өзен ағынының өзгеруі және трансшекаралық ағынның қысқаруы бойынша индикаторларды бекіту орынды.

Су тасқындары мен құрғақшылықтың алдын алудың құқықтық тетіктерін дамытуға ерекше назар аудару қажет, өйткені климаттық өзгерістер су тапшылығын да, судың шамадан тыс әсер ету тәуекелдерін де күшейтуі мүмкін.

Осылайша, Қазақстан Республикасының заңнамасын одан әрі жетілдіру су ресурстарын бейімделмелі басқарудың тиімділігін арттыруға, мониторинг пен болжау тетіктерін дамытуға, суды ұтымды пайдалануға, су ысырабын азайтуға, су шаруашылығы инфрақұрылымын жаңғыртуға және халықаралық-құқықтық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталуы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

1. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам: Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>
2. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары: Қазақстан халқына Жолдауы. 2023 жылғы 1 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>
3. Тоқаев Қ.Ж. Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу: Қазақстан халқына Жолдауы. 2025 жылғы 8 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-daurindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>
4. Климаттың өзгеруі Қазақстанның су ресурстарына қалай әсер етеді [Электрондық ресурс] // Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы. Қазақстан. — 2021. — 26 қазан. — URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/climate-change-impact-water-resources-kazakhstan>
5. Қазақстан Республикасының Су кодексі : Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 9 сәуірдегі № 178-VIII ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000178>
6. Қазақстан Республикасының Экология кодексі : Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>
7. Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024–2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы : Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы : 2024 жылғы 28 тамыздағы № 695 қаулының редакциясында [Электрондық ресурс] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000006>
8. Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенциясы : 1992 жылғы 9 мамырда қабылданған [Электрондық ресурс] // United Nations Framework Convention on Climate Change. — URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>
9. Orynbayev Zh., Nechayeva Y., Sergazin Y., Muminov N., Tumashbay T. / Characteristics

and features of Kazakhstan's water security policy // Problems and Perspectives in Management. — 2024. — Vol. 22, no. 2. — P. 654–666. — DOI: [10.21511/ppm.22\(2\).2024.51](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.51)

10. Битабарова Ж.А., Бектурганов А.Е., Телеуев Г.Б. Проблемы правового регулирования предотвращения наводнений в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия юридическая. — 2025. — Т. 115, № 3. — С. 76–86. — DOI: [10.26577/JAPJ202511538](https://doi.org/10.26577/JAPJ202511538)

11. Еркінбаева Л.К. Қазақстан Республикасындағы су мәселелерін шешуге бассейндік кеңестің қатысуының құқықтық нысандары // Жетісу мемлекеттік университетінің хабаршысы. 2011. № 4. 57-б.

12. Еркінбаева Л.К., Бородин А.А. Жерасты суларын қорғау және пайдалану құқықтық реттеу проблемалары: халықаралық тәжірибе және Қазақстан практикасы // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ хабаршысы. Заң сериясы. 2016. № 3. Б. 94–101.

13. Мукашева А.А. Тұрақты даму және «жасыл экономика» тұжырымдамаларының Қазақстанның су қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпалы. // Астана: Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 2022. URL: <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2024/09/VLIJaNIE-KONCEPCIJ-USTOJChIVOGO-RAZVITIJa-I-ZELENOJ-JeKONOMIKI-NA-OBESPEChENIE-VODNOJ-BEZOPASNOSTI.pdf>

14. Бринчук М.М. Рациональное природопользование как методологическая основа формирования и осуществления экологического и природоресурсного права. // Экологическое право. — 2025. — № 1. — С. 2–7. — DOI: [10.18572/1812-3775-2025-1-2-7](https://doi.org/10.18572/1812-3775-2025-1-2-7)

15. Колбасов О.С. Теоретические основы права пользования водами в СССР. – М.: Наука, 1972. – 221 с.

16. Колбасов О.С. Водное законодательство в СССР. – М.: Юридическая литература, 1972. – 216 с

17. Қазақстан Республикасының Шекарааралық су арналары мен халықаралық көлдерді қорғау және пайдалану туралы конвенцияға қосылуы туралы: Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 23 қазандағы № 94-ІІ Заңы [Электрондық ресурс] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000094>

References

1. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Бerekeli қоғам: Қазақстан халқына Jолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416>

2. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары: Қазақстан халқына Jолдауы. 2023 жылғы 1 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdary-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>

3. Тоқаев Қ.Ж. Жасанды интелект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбеgeiлi сифрлық өзгерістер арқылы шешу: Қазақстан халқына Jолдауы. 2025 жылғы 8 қыркүйек. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-zhasandy-intellekt-dauirindegi-kazakstan-ozekti-maseleler-zhane-ony-tubegeyli-cifrlyk-ozgerister-arkyly-sheshu-881957>

4. Klimattyñ өзгеруі Қазақстанның су ресурстарына қалай әсер етеді [Elektrondyq resurs] // Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы. Қазақстан. — 2021. — 26 қазан. — URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/climate-change-impact-water-resources-kazakhstan>

5. Қазақстан Республикасының Су кодексі : Қазақстан Республикасының 2025 жылғы 9 сәуірдегі № 178-VIII QRZ Кодексі [Elektrondyq resurs] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2500000178>

6. Қазақстан Республикасының Ekologia кодексі : Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI QRZ Кодексі [Elektrondyq resurs] // «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400>

7. Қазақстан Республикасының су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024–2030 жылдарға

арналған түйырымдамасын бекіту туралы : Qazaqstan Respublikasy Ұкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы : 2024 жылғы 28 тамыздағы № 695 қаулының редаксиясында [Elektrondyq resurs] // «Ädilet» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P240000006>

8. Біріккен Ұлттар Ұйымының Климаттың өзгеруі туралы негіздемелік конвенсиясы : 1992 жылғы 9 мамырда қабылданған [Elektrondyq resurs] // United Nations Framework Convention on Climate Change. — URL: <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

9. Orynbayev Zh., Nechayeva Y., Sergazin Y., Muminov N., Tumashbay T. / Characteristics and features of Kazakhstan's water security policy // Problems and Perspectives in Management. — 2024. — Vol. 22, no. 2. — P. 654–666. — DOI: [10.21511/ppm.22\(2\).2024.51](https://doi.org/10.21511/ppm.22(2).2024.51)

10. Bitabarova ZH.A., Bekturganov A.E., Teleuev G.B. Problemy pravovogo regulirovaniya predotvrashcheniya navodnenij v Respublike Kazahstan // Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya. — 2025. — T. 115, № 3. — S. 76–86. — DOI: [10.26577/JAPJ202511538](https://doi.org/10.26577/JAPJ202511538)

11. Erkinbaeva L.K. Qazaqstan Respublikasyndaғы su мәselelerin шеәuge baseindik кеңestің qatysuynyң құқықтық nysandary // Jetіsu memlekettіk universitetінің habarshysy. 2011. № 4. 57-b.

12. Erkinbaeva L.K., Borodina A.A. Jerasty sularyn qorğau және paidalanu құқықтық retteu problemalary: halyqaralyq tәjiribe және Qazaqstan praktikasy // Äl-Farabi atyndaғы QazÜU habarshysy. Zañ seriasy. 2016. № 3. B. 94–101.

13. Mukaşeva A.A. Tұraqty damu және «jasyl ekonomika» tүйyrymdamalarynyң Qazaqstannyң su qauipsızdıgын qamtamasyz etuge yqpaly. // Astana: L.N. Gumilev atyndaғы Eurazia ұлттық universitetі, 2022. URL: <https://ecogofond.kz/wp-content/uploads/2024/09/VLIJaNIE-KONCEPCIJ-USTOJChIVOGO-RAZVITIJa-I-ZELENOJ-JeKONOMIKI-NA-OBESPEChENIE-VODNOJ-BEZOPASNOSTI.pdf>

14. Brinchuk M.M. Racional'noe prirodopol'zovanie kak metodologicheskaya osnova formirovaniya i osushchestvleniya ekologicheskogo i prirodoresursnogo prava. // Ekologicheskoe pravo. — 2025. — № 1. — S. 2–7. — DOI: [10.18572/1812-3775-2025-1-2-7](https://doi.org/10.18572/1812-3775-2025-1-2-7)

15. Kolbasov O.S. Teoreticheskie osnovy prava pol'zovaniya vodami v SSSR. – M.: Nauka, 1972. – 221 s.

16. Kolbasov O.S. Vodnoe zakonodatel'stvo v SSSR. – M.: YUridicheskaya literatura, 1972. – 216 s

17. Qazaqstan Respublikasynyң Şekaraaralyq su arnalary men halyqaralyq kölderdi qorğau және paidalanu turaly konvensiyağa qosyluy turaly: Qazaqstan Respublikasynyң 2000 жылғы 23 qazandaғы № 94-II Zañy [Elektrondyq resurs] // «Ädilet» ақпараттық-құқықтық жүйесі. — URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000094>

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОДНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ КЛИМАТИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ

МУХТАРОВА С.М.

Мухтарова Самал Маликовна - Кандидат юридических наук, доцент, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, г. Актөбе, Казахстан

E-mail: samal.m78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6866-8726>

Аннотация. В статье комплексно рассматриваются вопросы правового обеспечения водной безопасности Республики Казахстан в условиях изменения климата. Актуальность исследования обусловлена усилением дефицита водных ресурсов, зависимостью от трансграничного водного стока, износом водохозяйственной инфраструктуры и возрастанием климатических рисков. Цель исследования заключается в анализе правового регулирования водной безопасности Республики Казахстан в условиях изменения климата и определении направлений его совершенствования. В ходе исследования применялись формально-юридический, системный, сравнительно-правовой, исторический и статистический методы. Проанализированы механизмы адаптации водного сектора к изменению климата, предупреждения наводнений и засух, бассейнового планирования и адаптивного управления водными ресурсами, закрепленные в новом Водном кодексе Республики Казахстан. Кроме того, установлено, что сохранение высокого уровня потерь воды при ее транспортировке свидетельствует о необходимости правового обеспечения модернизации и цифровизации

водохозяйственной инфраструктуры. В результате исследования обоснована необходимость системного учета климатических рисков при бассейновом планировании и установлении лимитов водопользования. В связи с тем, что изменение климата приводит к дефициту водных ресурсов и усилению природных рисков, вопрос эффективного правового регулирования водной безопасности в Республике Казахстан приобретает особую актуальность в настоящее время. В качестве основных направлений совершенствования правового регулирования предлагаются внедрение единой методики оценки климатических рисков, развитие мониторинга и прогнозирования, сокращение потерь воды, модернизация инфраструктуры и укрепление трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: водная безопасность, водные ресурсы, изменение климата, правовое регулирование, климатическая адаптация, дефицит воды, трансграничные водные ресурсы.

LEGAL REGULATION OF WATER SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

MUKHTAROVA S.M.

Mukhtarova Samal Malikovna - Candidate of law, associate professor, K.Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan

E-mail: samal.m78@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6866-8726>

Abstract. The article provides a comprehensive examination of the legal framework for ensuring water security in the Republic of Kazakhstan under conditions of climate change. The relevance of the study is determined by the increasing scarcity of water resources, dependence on transboundary water flows, deterioration of water infrastructure, and growing climate-related risks. The purpose of the study is to analyze the legal regulation of water security in the Republic of Kazakhstan in the context of climate change and to identify areas for its improvement. The study employs formal-legal, systemic, comparative-legal, historical, and statistical methods. Particular attention is paid to the mechanisms for adapting the water sector to climate change, preventing floods and droughts, basin planning, and adaptive water resources management established by the new Water Code of the Republic of Kazakhstan. The study also establishes that the persistence of significant water losses during transportation indicates the need to strengthen the legal framework for the modernization and digitalization of water infrastructure. The findings substantiate the need to systematically incorporate climate risks into basin planning and the establishment of water-use limits. As climate change is contributing to water scarcity and increasing natural hazards, the issue of effective legal regulation of water security in the Republic of Kazakhstan has become particularly relevant today. The main areas for improving legal regulation include the introduction of a unified methodology for assessing climate risks, the development of monitoring and forecasting systems, reduction of water losses, modernization of infrastructure, and strengthening of transboundary cooperation.

Key words: water security, water resources, climate change, legal regulation, climate adaptation, water scarcity, transboundary water resources.